

Grunnegs and Westlaauwers Fraais

Grunnegs

Author : B. Dijkstra, and others

Year : 2022

Number: Wikipedia Q508854

t Grunnegs (ook Grönnegs of Grunnegers) is de versamelnöam veur de Friso-Saksische dialekten dij proat worden ien en om de provinsie Grunnen tou. t Is n toal dij heurt tou t Leegsaksisch, ain van de twij erkende streektoalen van Nederlaand. Binnen dizze Leegsaksische streektoal vörmt t Grunnegs, soamen mit t Oostfraais n apaart kluster Noordwest-Saksische dialekten. Dizze apaarte stoates het t Grunnegs-Oostfraais te daanken aan de ienvlound van t Fraais (zai t heufdstok Ontstoan). Ien historisch opzicht proat man ook wel van Nijgrunnegs of Nij-Nijgrunnegs, wat de verwottern mit t Nederlaands angeeft.

Zo as al nuimd, vörmt t Grunnegs soamen mit t Oostfraais n apaarte groep binnen t Leegsaksisch. Dit het onderaandere te moaken, mit dat der ienvlounden binnen van aal kaanten. t Maist kenmaarkende van t Grunnegs binnen de twijklanken, dij zowel Fraais as Westfeels van oart binnen en dij bestoan ien laange en kôrte vörms. Veur n oetgebraaid overzicht van toalkundege eigensheden van t Grunnegs, zai de zieden van de Grönnegse toalwiezer.

t Grunnegs wordt proat ien haile provinsie Grunnen, de kop van Drint sikkom tin noorden van gemainte Azzen, tin oosten van Hondstrog (de veenkelonies) en t oostelke dail van de Fraise gemainte Köllumerlaand c.a. om en bie de louten De Pomp, Köllum, Boerum en Muntjeziel. Om en bie de louten Moarum, De Wilp en De Penne wordt noast t Grunnegs ook Fraais proat. Ien Köllum wordt noast t Grunnegs ook t Stadsfraais proat, dat nait hail veul ôfwiekt van t Westerkertaaijerse dialekt van doar.

t Grunnegs wordt proat deur om en bie 60 persint van de minsken ien de provinsie Grunnen, waaronder n groot dail ollere minsken. t Aantal sprekers komt hierdeur op om en bie 205.000 minsken. Ien de provinsie Drinte wordt t Grunnegs deur om en bie 90.000 minsken proat en ien de gemainte Köllumerlaand deur om en bie 5.000 minsken. Hiermit komt t sprekersaantal op om en bie 310.000. Worden Stad en Hoaren nait mitrekend, den zol t sprekersaantal oplopen tou om en bie 80 persint.

Veur de ollern is t Grunnegs maisttieds de moudertoal. Nog n hail inde olle Grunnegers kinnen naauwlieks fesounlek Nederlaands, omreden zai t gewoon binnen om Grunnegs tou proaten. Vrouger wör der ook les geven ien t Grunnegs omdat schoulmeester zulf ook nait goud Hollaands kon. Tot ongeveer de joaren 60 tou, was t hail normoal ien Grunnen om t Grunnegs as eerste toal te

hebben en t Nederlands as twijdent. Veur de maiste luu onder de 65 joar is t Grunnegs de twijde toal. Ook tegenswoordeg nog, wordt t Grunnegs veul proat onder de jeugd, mòr nait meer t zuvere Grunnegs. Doch kaizen veul olders der tegenswoordeg veur om heur kinder Nederlandstoaleg groot te brengen, woardeur t sprekersaantel deelloopt en zai mainen dat man mit t Hollaands as eerste toal hoger ien de soamenleven komt.

t Grunnegs is naauw verbonden mit t Drints, t Westlauwers Fraais, t Nederlands en hail wied t Deens en t Oldenbörger. t Grunnegs is hail naauw verbonden mit t Oostfraais en t Selterfraais.

De verwaantschap mit t Oostfraais is zo staark dat t Grunnegs en t Oostfraais sumtieds zulfs as ain toal zain worden. n Goud veurbeeld van dizze verwaantschap binnen de dialekten ien de louchen Schaanze ien Grunnen en Bonnen ien Oostfraaislaand, dij vrouger hailmoal overainkwammen mit ainander, mòr tegenswoordeg wat meer oet nkander gruid binnen. n Groot verschil tuzzen Grunnegse en Oostfraise dialekten is t lainwoord. Ien t Grunnegs kommen veul vergrunnegsde Nederlandse lainwoorden veur. Ien tieds binnen ien t Oostfraais veuraal veul Duutse lainwoorden te vinden, aal wazzen dit vrouger, sikkom tot aan de verainen van Duutslaand tou, veurnoamelk Nederlandsen. Toch binnen der nog wel dusdoaneg veul Nederlandse worden over ien t Oostfraais dat de Oostfraizen deur aander Duutsers sums zulfs haalve Nederlandsen nuimd worden. Tot aan de Twijde Wereldkraig tou was de reloatsie tuzzen Grunnen en Oostfraaislaand hail goud. As de waarkgelegenheid ien Oostfraaislaand beter was, gingen aarbaaiders vanoet Grunnen noar Oostfraaislaand tou en as de waarkgelegenheid ien Grunnen beter was, den kwammen de Oostfraizen dizze kaant op. Doarom zugst ook dat ien t olle Grunnegs, veuraal t olle Oldambtsters, n hail inde Duutsege woorden zaten en dat de oetspraak sprekend op t Oostfraais leek. Deur de joaren hìn binnen dizze oostelke ienvlouden der laanksoam oet goan en is t Grunnegs aal meer noar t Nederlands tou gruid. Der binnen zulfs olle luu dij ien t tegenswoordege Oostfraais, veuraal t Raiderlaands, heur olluu weerheuren. Zo zeden luu ien Grunnen, veuraal t Oldambt, vrouger gain "op" mòr "oep", gain "proaten", mòr "prouten", gain "vertèld", môr "vertjèld" en gain "vrouwger", môr "vrjoouger". Ien t Oostfraais is t liek aansom. Zee man doar vrouger van "mòr" of "man", nou is t "oaber". Doar woar vrouger "bünnen" zègd wör, zègt man nou, ook ien t Raiderlaand, aal meer "sünd".

Behaolve de lainwoorden komt tegenswoordeg de woordenschat van t Grunnegs en t Oostfraais nog wel grotendails overain. Woorden as "lutje" (lüttje), "scheuvel" (Schöfel), "beune" (Böhn), "loug" (Loog) en "genoat" (Garnaat) kommen, wat de oetspraak aangaait, hailmoal overain. Grunnegers en Oostfraizen kinnen mekoar over t aalgemain den ook goud verstoan. Toch is t zo dat as n Grunneger ien Oostfraaislaand komt, dat er den voak begunt op zien Hoogduuts. Dit komt deurdan noa de twijde wereldkraig de grup tuzzen Duutslaand en Nederland psychologisch aandikt is. Dit het tou gevòlgen had, dat de Oostfraizen gaauger as Duutsers zain wörren as dat zai as Oostfraizen beschaauwd worden. Ook het t der mit tou doun dat veul Grunnegers nait goud waiten dat man ien

Oostfraislaand binoa dezulfde toal proaten. Doarnoast is t ook zo dat dialekten oetstaarven, woardeur man nait bie elkenain meer terècht kin mit de streektoal.

Ien t westen het t Grunnegs n lichte verbondschop mit t Westlaauwers Frais. Ien t Westerkertierse dialekt het man veul woorden dij ien de rest van Grunnen voak nait veurkommen, môr wel ien Fraislaand. Veurbeelden hiervan binnen mem (moeke/mouder), leit (ligt) en jem (joe). Ook kent t Westerkertaaiers veul toonhoogteverschillen dij typisch binnen veur t Frais, mòr nait veur de aander Grunnegse dialekten.

Ien t zuden gaat t Stadjeders over ien t Noordvelds dat ook voak tou de Grunnegse dialekten rekend wordt. Dit dialekt gaat weer over ien t Midden Drìnts. De belaangriekste overgang is dijent van "ai" noar "eei" noar "ie" en dijent van "ou" noar "oou" noar "oe". De grìns tuzzen ou en oou (dat oetsproken wordt as de Grunnegse "oo") wordt zain as de grìns tuzzen t Grunnegs en t Drìnts.

Doarnoast binnen der ook woorden dij van wiedere òfkomst binnen, noamelk Latainse. Sumtieds binnen dij via t Nederlands, Duuts of t Fraans ien t Grunnegs kommen, mòr sumtieds ook direkt. Veurbeelden hiervan binnen: loug (locus), hörn (cornu), aiw (aevum; tiedperk), sikkom (circum), keroazie (coraticum), trankiel (tranquillus), edik (acetum) en riepe (ripa; smalle laandstrook).

Over t aalgemain kin man zèggen dat de dialekten ongeveer overainkommen mit de olle politieke grìnzen binnen de provìnzie. De olle Ommelanden binnen dails zichtboar. t Oldambtsters wordt anders nait allend ien t Oldambt proat, môr ook ien t oostelke dail van t Fivelgo, ook wel bekend as t Duurswold. t Stadsgrunnegs en t Noordvelds wazzen vrouger middelkerwies ain dialektgroep, mòr deur ienvlouden van t Drìnts op t Noordenvelds en ienvlouden van t Hoogelaandsters op t Stadsgrunnegs binnen zai laanksoam oetnkander gruid. t Dialekt van Hoaren, Eel-Potterwold en Glimmen kin as overgangs dialekt zain worden.

Ien tegenstèllen tot de maiste aander dialektgroepen ien Nederlaand, bestoan der ien Grunnen binoa gain echte dörpsdialekten. De Grunnegse dialekten binnen veurnoamelk streekdialekten. Dit komt woarschienlek deurdatt, veuraal ien t klaaigebied van noordelk Grunnen, dörpen reloatief dicht bie nkander liggen. Ook was der vrouger al nait dusdoaneg veul bedrievehaid dat dörpen heurzelf redden konden zunder kontakt mit aander dörpen. Op de zaandgronden was dit aans. t Zudelke dail van t Westerkertaaier worden meer verschaaidene dialekten proat en van oldsheer haar Westerwòlde wel dörpsdialekten. Ien de lèste 150 joar binnen de dialekten aal dichter noar mekoar tougruid. De ainheid van de noar mekoar tougruide dialekten nuimt man n regiolekt.

Noast geograafische veschillen binnen der ook verschillen tuzzen leeftiedsgroepen en tuzzen de verschillende loagen van de moatschoppij en de verschaaidene affeers.

Westlaauwers Frais

Author : B. Dijkstra, and others

Year : 2020

Number: Wikipedia Q27175

Westlaauwers Frais (of gewoon Frais, in de taal zulf Frysk) is n taal dij heurt bie Noordwestgermoanse toek van Westgermoanse toaln. Deur toalkundegen wordt maisttied Westerlaauwers Frais nuimd. In boetenlaand stait t veuraal bekind as Westfrais, moar in Nederlaand het Westfrais andere betaikenis. Op dizze pagina wordt de noam "Frais" aanholden.

Frais is naauw verbonden aan baaide aandere Fraise toalen, t Selterfrais en t Noordfrais. Wieder is Frais van oorsprong ook naauw verbonden aan t Oldengels, Engels en Skots. Deur aivenlaange oafzönderlike ontwikkeln - zowel dij van de Angelsaksische toalen op Britse Aailanden, as dij van Frais op kontinint - het t tegenswoordege Frais aigelks meer gemain mit Nederlaands as mit Engels.

Frais wordt proat op vastelaand van de Nederlaandse provìnzie Fraislaand, mit oetzöndern van de Stellenwaarven in zuudoosten, oostelk Kölmerlaand in noordoosten en t Bilt (olle monden van Middelzee) in noorden. Op de Waddenaailanden wordt Frais proat op Schiermunksoog moar nait op Amelaand en Vlielaand. Op Schèlln wordt t allend proat op de oostelke en westelke oetinden van t aailaand, moar nait in midden van Schèlln, in t gebied om Midslaand hìn. Wieder wordt t ook nog proat in n lutk paart van provìnzie Grunnen, van Fraise grèns tot de plakken Moarum, De Wilp en De Penne tou.

Frais wordt in provìnzie Fraislaand as mouertoal proat deur 347.000 mìnken, oftewel deur 55% van inwoner. In noaberske Grunnen wordt t proat deur sikkom 3.000 mìnken. Boeten aaigens toalgebied wordt t proat deur sikkom 150.000 mìnken in de rest van Nederlaand, veurnoamelk in Raandstad, in stad Grunnen en in Noordoostpolder. En den is der nog de verrazzend grote Fraistoalege groep in t boetenlaand, dij schat wordt op 80.000 tot 100.000 mìnken tou. Dat komt den oet op minimoal 600.000 Fraistoalegen. Doarnevven wordt Frais ook nog as twijde taal proat deur sikkom 110.000 van hoes oet nait-Fraistoalege inwoner van provìnzie Fraislaand.

Van de sikkom 630.000 inwoner van de provìnzie Fraislaand kin 94% Frais verstoan, 74% Frais proaten, 65% Frais lezen en 17% Frais schrieven.

Der worden aacht Fraise dialekten onderschaaiden, dij onder mekoar vrij simpel verstoanboar binnen. Vijer doarvan, Klaaifrais, Woldfrais, Zuudhouks en Noordhouks hebben grode verspraaiden en worden deur hail ìnde mìnken proat, in tìeds dat de aander vijer, Oosters, Hindelopsters, Schèllngers en Aailaandsters lokoal proat worden en bekìnd binnen bie lutje gemainskoppes van

hoogoet enkeld honderden minsken. Deur heur isoaloatsie binnen t veuraal dizze vaaier minder sproken dialekten dij t maist van Standerdfrais oafwieken.

In de lêste helft van 19e en eerste helt van 20e aiv is Fraise standerdtoal soamenstêld. Bie standerdisoatsie van Frais haarn Woldfrais, as grootste dialekt, en Klaiifrais, dat vanoldsheer de hoogste stoates haar, wiedvot maiste invlound had. Zuudhouks wuir vrijwel boeten beschaauwen loaten, in tiids dat de vaaier lutje dialekten hailmoal negeerd wuiren. Doch bestaait der in Frais n, veur standerdtoal, haile ongewone vraaihaid wat woordgebruuk aangait.

Eerste offisjele spellen, de Selskipsstaving, dateert oet 1879. In 1948 wuir dij vervongen deur de Akademystaving, ook wel olle spellen nuimd. In 1980 wuir ook dij weer vervongen, deur Steatesstaving, ook wel nije spellen, dij tegenswoordeg nog in gebruik is.

Vergelik in onderstoande tabel de telwoorden ain tot en met tien tou in Standerdfrais en de vijer maist oafwiekende dialekten.

Fraise alfabet bestaait nait zo as Nederlaandse alfabet oet 26 letters, moar oet 23. In Frais kommen noamelk letters "q" en "x" nait veur. Bovendat wordt letter "y" zain as variant van "i" en doar ook onder alfabetiseerd, zodat woord "ympulsyf" in Frais woordbouk ook veur woord "inisjaasje" staait. Wiedr komt letter "c" in Frais allend veur in kombinoatsie "ch". De letters "v", "z" en "ch" kommen nooit aan begun van woord en letter "g" nooit aan ind van n woord. t Karakteristieke van schreven Frais wordt vörmd deur klanken mit diakritische tekens ("â", "ê", "ô", "û" en "ú"), dij in Nederlaands nait veurkommen.

Nevven invlound van Nederlaands het Frais deur aiwen hìn ook staarke invlound van Fraans ondergoan.

Oldste serie Fraanse lainwoorden is aiglieks allend veur toalkundegen weer te kennen. t Gaait doarbie om woorden as "bist"/"beest" (Oldfraans "beste" - Nijfraans "bête"), "duorje" ("durer"), "kâns" ("chance") en "keatse" ("chasser"). t Opnemen van Fraanse lainwoorden in Frais zol middelkerwies via Nederlaands gongen wezen (vergeliek Nederlaandse "beest", "duren", "kans" en "kaatsen").

Moar Frais het ook wat lainwoorden oet Fraans opnomen dij in Nederlaands nait veurkommen, zo as "perfoarst" ("par force"), "argewaasje" ("arguer"), "krupsje" ("corruption") en "aljemint" ("alignement").

Lêste aiv het Frysk noast dij van Nederlaands veuraal invlound van Engels had, en den veurnoamelk van Amerikoans Engels. Dit onderandere deur media: Amerikoanse films, Engelse komputerprogrammeern, enzoveurt.

Veur ontstoan van Frais mout der n aandere toal proat wezen, meugelk deur oorspronkelke bewoner van de Fraise gebieden, veur Germoanen woar Fraizen van oafstammen. Dizze toal wordt ook wel aanduud as Proto-Frais, moar toalkundegen binnen der nait over ais of der van dizze substroattoal in tegenswoordege Frais nog spoorn weer te vinden binnen.

Oldste Frais het in rune-inskripsies van veur aachtste aiw overleefd. n Betere bron lieken olle plaknoamen, dij veur eerst sunt 700 spesifieke klankverschiensels zain luiten. Der wordt doarom wel docht dat ontstoan van Frais as oafzönderlke toal, in dij tied steevonden haar.

Loatere geschiednis van Fraise toal wordt grofzain opdaild in drij tiedsflakken, noamelk dij van Oldfrais (± 1150 - ± 1550), Midfrais (± 1550 - ± 1820) en Nijfrais (± 1820 -non). Aantel toalkundegen zain Midfrais nait as apaarte periode moar as dail van Nijfrais.

Houwel dat fansels in de praktijk al laank barde, kregen de Fraizen in 1995 wettelk recht om heur toal in de sweern van gemainteroaden en Fraise Stoaten te bruken. In 1997 wuiren bie wet meugelkheden om Frais in rechtzoal te bruken, goudkeurd, zodat non onder meer ook openboar ministerie en rechterelke macht Frais offisjeel bruken maggen.

Inwoner van Fraislaand kinnen in Frais mit gemaintelke en provinzjoale overhaid kommunisteern en korrespondeern. De provinzie en aantel gemaintes hebben der belaidspunt van moakt om meer Frais te bruken bie opstelln van offisjele dokuminten. Deur aantel wetswiezegens binnen zölke Fraise stukken non vraaiwel aait rechtsgeldeg. Ain van lèste oetzönderns doarop waren de statuten veur verainen, moar sunt 2002 kinnen dij ook in Frais opsteld worden. Traauw- en geboorte-akten binnen op heden in aal Fraise gemaintes twijtoaleg.